

Акторно-мережева теорія як соціологічна складова інтелектуального проекту Бруно Латура

Анотація

Статтю присвячено аналізу теоретичних витоків акторно-мережевої теорії (АМТ) Бруно Латура. Головним інтелектуальним базисом АМТ для автора постають ідеї постструктуралістської критики Модерну. Відтак інтелектуальний проект Бруно Латура пропонується осмислити як антропологізацію та соціологізацію цих ідей, що виражається у проблематизації модерністського бачення природи колективного співіснування. Таке підґрунтя дає змогу авторові проаналізувати найважливіші особливості АМТ та простежити внутрішню логіку побудови соціальних світів Бруно Латура.

Ключові слова: акторно-мережева теорія, Бруно Латур, постструктуралізм, соціальний порядок

Акторно-мережева теорія Бруно Латура і досі присутня в дискурсі академічної соціології пострадянського простору. Наприкінці минулого року видавництво Європейського університету в Санкт-Петербурзі видало вже другий російськомовний переклад праць французького вченого. Цього разу це “Наука дії”, в якій підсумовуються головні аспекти його проекту соціології науки та технології, так званих science and technology studies. Саме в цьому контексті соціології науки переважно відбувається рецепція АМТ в російській і в українській соціології, але сьогодні актуальним є розширення горизонту її осмислення як універсального та повноцінного інструменту соціологічного аналізу, основною гносеологічною цінністю якого є його чутливість до багатогранної гетерогенності соціокультурної реальності та

постійних процесів її трансформації, свідками яких у нашому суспільстві ми є сьогодні.

Для такого широкого осмислення АМТ в цій статті першою чергою звернімося до дослідження загального контексту системи ідей, розробленої в інтелектуальному проекті Бруно Латура, й визначимо те місце, яке посідає у його проекті соціологічний аспект. Така ревізія для нас стане підґрунтям для формування відповідної аналітичної чутливості до внутрішньої логіки теоретико-методологічних настанов АМТ і допоможе уникнути редукації її осмислення крізь призму звичної системи координат традиційного соціологічного теоретичного ресурсу.

Із цим буде пов'язане наступне завдання — визначити базові онтологічні та епістемологічні засади соціального виміру, сконструйованого у працях Латура, і, спираючись на них, інтерпретувати роль теоретичного та практичного атрибутів АМТ та ідентифікувати відповідні дослідницькі інтереси, пов'язані з таким інструментом соціологічного аналізу.

Інтелектуальні витоки соціологічного проекту Бруно Латура

Характер наукової діяльності Бруно Латура відповідає духу сучасності — загальній соціокультурній гетерогенності життя, що в академічній сфері виражається в інтенсивній міждисциплінарній комунікації та переплетенні традиційних соціогуманітарних наук. Акторно-мережева теорія є лише однією зі складових багатогранного інтелектуального проекту Бруно Латура. У своїх працях та у своєму публічному житті інтелектуала Латур заторкує такі галузі знання, як філософія, антропологія, соціологія, політична теорія, порушує онтологічні та епістемологічні питання. Грем Гарман називає Латура сучасним метафізиком [Harman, 2009], тоді як Латурові дослідження в царині виробництва *hard science* спричинилися до рецепції його доробку в географії та екології. Західна інтелектуальна традиція другої половини ХХ століття вирізняється подібними багатогранними одноосібними авторськими проектами переосмислення дійсності, перепису її соціокультурного тексту, порушенням нових питань щодо її фундаментальної природи та базових атрибутів. Такого кшталту творення кардинально нових перспектив бачення реальності великою мірою виявилось у Франції, інтелектуальний дискурс якої в 1960-х та 1970-х роках головню набував форми критично налаштованих авторських рефлексій із приводу сучасного соціокультурного виміру західної цивілізації та місця людини в ній. Такі проекти, які не лише виходили за міждисциплінарні межі, а й загалом відверто нехтували ними, набуваючи форми не зумовлених цими межами рефлексій, були втілені французькими інтелектуалами, на покоління старшими за Латура. Так, можна вирізнити низку найвпливовіших проектів Жюльєн Дельоза, Мішеля Фуко, Ролана Барта, Жака Деріда тощо. Це дослідники, які задавали тональність інтелектуальному життю Франції 1960-х та 1970-х років. З їхніми іменами пов'язаний період інтелектуального шоку у французькій гуманітаристиці. Читання біографічної філософії Фридриха Ніцше, вплив Мартіна Гайдегера та інших мисленників феноменологічної та екзистен-

ційної філософії у поєднанні з психоаналітичним баченням реальності та ідеями лінгвістичної філософії — усе це змушувало по-новому поглянути на одне з головних філософських питань, яке ставила собі людина — питання “Хто я?”. Осмислення цього питання призвело до перегляду всієї природи світобачення людини сучасної доби й рефлексії щодо найрізноманітніших його аспектів. Максимально вільні як від формальних стильових обмежень, так і від методологічних рамок твори написано, так би мовити, “голими руками” — з нехтуванням традиційними концептами, які функціонально відповідають модерністській парадигмі з її класичним метафізичним бінаризмом і не здатні “схопити” її саму. Натомість дістали застосування більш нейтральні терміни семіотики та лінгвістики або ж створювалися нові концепти, часом екстравагантні та неоднозначні, з яскраво вираженим метафоричним характером (наприклад, поняття філософії Дельоза, такі як ризома, тіло без органів тощо). Ці праці мали бунтівний характер, властивий для тогочасного Західного світу загалом і Франції зокрема. Це час Парижа 1968 року, поширення ліворадикальних політичних та мистецьких рухів, сексуальної революції, знайомства зі східними духовними практиками, руху хіпі й т.ін. У своїх творах згадані вище автори бунтують на рівні інтелектуальних рефлексій проти панівних систем знань, систем помислення реальності, ґрунтованих на класичній метафізиці з її суб’єкт-об’єктною раціональністю [Дьяков, 2008]. Ці системи знань про реальність сприймаються як побудовані на ієрархізованій аксіоматиці з яскраво вираженою вертикально структурованою перспективою. Постструктуралісти, як їх називають в академічних колах французької соціогуманітаристики, деконструюють цю парадигму, намагаються кожен по-своєму створити іншу картину світу, де складові реальності позиціонуються як хаосоподібні іманентні рядоположні частини, що належать до одного горизонту, а не є раціональними вертикально структурованими функціями. Зокрема, Мішель Фуко робить це у своїх історичних дослідженнях генеалогії становлення структур систем знань про людину та світ, в аналізі відповідних практик контролю та нормування життя людини відповідно до цих знань, у рефлексіях щодо природи людської суб’єктивності та можливостей уникання соціально нав’язаного способу існування. На прикладі Фуко помітно, як такі міждисциплінарні траєкторії інтелектуального пошуку створюють труднощі його категоризації. Фуко важко назвати істориком, так само як і філософом чи соціологом. Його праці — це, першою чергою, праці Мішеля Фуко, це голос Мішеля Фуко, звернений не до спеціальної категорії “експертів”, тобто академічного середовища, а до будь-кого. І передусім, мабуть, до самого Фуко. Він велику увагу приділяє авторським естетичним мотивам і поетичності мови та риторичі своїх праць; вони власне і постають його “практиками себе”, практиками суб’єктивності, які він пропонує як варіант емансипованої реалізації людського суб’єкта, “віталізму у формі естетики” [Делез, 2004: с. 123]. Подібним чином філософські тексти Жюльєна Дельоза створюються не лише для того, щоб на концептуальному рівні дати певну нову версію помислення реальності, а й для того, щоб безпосередньо “сполучатися” з реципієнтом, породити в ньому нові суб’єктивності, не властиві для панівної парадигми мислення.

Саме в такий дискурсивний простір у 1970-х роках входить Бруно Латур, який належить уже до наступного покоління французьких мислителів. Цей простір і формує його як інтелектуала. Безперечним є те, що найбільшою мірою серед покоління постструктуралістів на Латура вплинув Жиль Дельоз, зокрема його спроби подолання класичних метафізичних бінарних презумпцій, виражені у проекті номадології, одну із характерних концепцій якої — ризому — Латур навіть запропонував як можливу альтернативу його терміна “мережа” в акторно-мережевій теорії [Latour, 1999]. Утім, у своїх текстах та інтерв’ю Латур визнає і вплив інших постструктуралістів, зокрема Фуко, Деріда, Ліюгара, Барта та ін. Але якщо для цього покоління інтелектуалів головним мотивом їхніх творів було подолання парадигми Модерна, її критика, деконструкція, демонстрація її нездатності звільнити людину, тобто закінчити модерністський проект Просвітництва, то для Латура головне питання є більш прагматичним та позитивним: “Що робити?” Якщо постструктуралісти і пропонували відповідь на це питання, то вона найбільшою мірою мала форму пошуків шляхів персональної емансипації людини через практики звільнення суб’єкта, на зразок концепції “піклування про себе” Мішеля Фуко. Це пояснюється також їхньою спільною схильністю до діагностування проблем кризи Модерну з використанням інструментарію філософії, лінгвістики та історії, що тісно пов’язане із траєкторією їхньої діяльності з проблемою метафізики суб’єкта.

Проект Латура ґрунтується, першою чергою, на антропологічній перспективі, і всю кризу Модерну разом з його постструктуралістською критикою він розглядає у площині проблем сучасного колективного співіснування. Це не позиція критика та бунтаря, що бореться за можливість звільнення суб’єкта, а радше позиція композиціоніста, конструктора і дипломата, що піклується про екологію спільного співіснування. Підґрунтям для цього є вплив на Латура іншого французького мислителя, інтелектуальний шлях якого йшов окремо від постмодерністського руху. Йдеться про Мішеля Сера — людину з незвичною, як для академічного філософа, біографією — він встиг пожити насиченим міжкультурним досвідом життям морського офіцера, здобути глибокі знання як у точних науках, так і в гуманітаристиці, стати членом Французької академії та кавалером ордена Почесного легіона. За словами Сера в його інтерв’ю самому Латурові, переживши в дитинстві жахи війни й уперше зіткнувшись зі смертю шестирічною дитиною, він упродовж своєї академічної кар’єри свідомо цурався стипендій на будь-які дослідження на підставі моделей війни та підозрілості [Conversations, 1995: р. 3], а критика у філософії Сера постає головним інструментом проведення поділів між “минулим і сьогоденням, між культурою і наукою, між поняттями і даними, між суб’єктом і об’єктом, між релігією і наукою, між порядком і хаосом... Замість вибирати табір та зміцнювати одну зі сторін поділу, кризи, критики — всі ці слова означають те саме — Сера сидить на паркані між ними” [Latour, 1988: р. 93]. Таку некритичну стратегію у своєму проекті реалізує і Бруно Латур. Саме запозичений у Сера термін медіації (трансляції) у проекті Латура стає альтернативою руйнівному пафосу постмодерністів. Цей концепт підкреслює існування екологічної пов’язаності найрізноманітніших елементів колективного життя, існування посередниць-

ких зв'язків між будь-якими лініями поділу пластів реальності. Замість посилювати ці лінії та створювати нові проєкти Латура — це проєкт артикуляції їхньої відносності та екологічної взаємозалежності. Весь постмодерністський багаж деконструкції та критики Модерну для Латура стає підґрунтям для діагнозу часу: “Ми не вступаємо в нову еру; ми більше не продовжуємо панічної втечі пост-пост-постмодерністів; ми не чіпляємося більше за аванґард аванґарду; ми більше не намагаємося бути ще хитрішими, бути ще критичнішими, покласти початок ще одному етапу ери підозри. Ні, навпаки, ми помічаємо, що так ніколи і не починали вступати в еру Модерну... Існує тільки одна позитивна річ, яку можна сказати про постмодерністів: після них більше нічого немає. Аж ніяк не будучи кінцем кінця, вони знаменують собою кінець кінців, тобто кінець способів закінчити що-небудь і піти далі” [Latour, 1993: р. 65]. Замість намагатися знищити та проголосити кінець епохи Модерну Латур декларує відсутність її початку, як і початку та закінчення будь-якої епохи. З перших кроків своєї дослідницької кар’єри він намагається емпірично досліджувати, яким чином уможлиблюється реальність модерністської картини світу, з чого вона збудована на практиці окрім задекларованих сутностей, онтологічний статус яких легітимується об’єкт-суб’єктною раціональністю. Ці дослідження дали змогу виявити роль різноманітних посередницьких практик та сутностей, які, з одного боку, вможливають процес виробництва наукових об’єктів та фактів, а з іншого — для самого наукового раціоналістського дискурсу вони є невидимими та немислимими, тому що їх не можна чітко віднести до суб’єкт-об’єктної осі мисленнєвого простору. Втім, без цих “гібридизованих” посередників “модерний світ негайно перестав би функціонувати, оскільки він, як і всі інші колективи, живе завдяки цьому змішуванню” [Latour, 1993: р. 80]. Інтелектуальний проєкт Латура — це спроба артикулювати цю змішаність та гібридизованість сучасного світу й порушити питання про необхідність і можливість побудови нашого спільного світу, наших форм колективного співіснування з огляду на ці характеристики. Гібридизований світ вимагає і гібридизованої теорії [Blok, 2001]. Тексти Латура порушують найрізноманітніші питання, змішують проблеми соціального порядку та епістемології, метафізики та політики, етики та екології, але при цьому Латур не зосереджується на авторському естетичному мотиві своєї діяльності, як це було характерно для постмодерністів, а насамперед намагається запросити до діалогу академічний світ, увійти в дискурс основних дисциплін сучасної соціогуманітарної думки. І головним чином це стосується соціології, науки про колективне життя, основної проблематики його інтелектуального проєкту. І саме соціологічна складова в Латура постає тим міцним фундаментом, на якому порушуються вищезгадані проблеми. Вона ж дає змогу легітимувати постановку питання перегляду політичних чи етичних аспектів нашого спільного колективного співіснування.

Природа соціального виміру в перспективі АМТ

У межах соціологічного наукового дискурсу від самого його зародження відбувався багатовекторний розвиток найрізноманітніших перспектив опи-

су та аналізу соціальної реальності. Утім, як демонструє нам Ритцер, ці соціологічні парадигми головним чином спіралися на дуалістичне бачення соціального простору [Ритцер, 2002: с. 417], задане ще основоположниками соціології. Це відтворювалося в рамках амбівалентних континуумів, побудованих у таких вимірах, як мікро/макро та суб'єктивне/об'єктивне. Су-міщення цих континуумів утворює чотиридимірну систему координат, що задає спектр сутностей, які може створити/помітити соціологічна уява вчених і які легітимуються в їхніх теоріях та дослідженнях. Серед найбільш артикульованих сутностей соціальної реальності, які впродовж розвитку соціологічної думки циркулювали в її академічному дискурсі, можна вирізнити, з одного боку, ідеї суспільства, системи, соціальної структури, інституцій тощо, а з іншого — концепти суб'єкта, особистості, взаємодії, агента, цінностей і т.ін. Використання цих категорій та легітимація реальностей, в яких вони існують, останнім часом стали проблематичним аспектом розвитку соціології. Нові виклики реальності — за Бауманом “пливкої сучасності” [Бауман, 2008] — зокрема розвиток наук і технологій, пришвидшення функціонування комунікаційних мереж, інтенсифікація міжкультурного обміну, — все це підштовхує соціологічну теорію до пошуку нових більш чутливих інструментів ідентифікації та аналізу соціальних процесів. Однією з головних характеристик цих процесів є невизначеність та непередбачуваність, які ставлять під сумнів релевантність редукованої об'єктивації їх у звичні категорії словника конвенційної соціології. Задля збереження епістемологічної потенції соціології деякі теоретики вдалися до побудови більш гнучких інтегральних теоретичних конструктів, які мали дати інструментарій для доступу до вищезгаданих амбівалентних вимірів соціальної реальності й відстежування зв'язків повсякденних взаємодій із більш глобальними структурними процесами. Соціології П'єра Бурдьє, Ентоні Гіденса, Маргарет Арчер є прикладами найуспішніших спроб такого роду. Нові поняття габітуса, структурації являли собою теоретичні гібриди, покликані подолати дилему глобального/локального й оживити епістемологічний потенціал згаданих вище традиційних соціологічних понять. Натомість деякі дослідники поставили під сумнів саму доцільність використання цих понять, особливо центрального з них концепту суспільства, що означає головний об'єкт соціології. Наприклад, у своїх рефлексіях щодо ролі поняття суспільства в сучасному теоретизуванні Н.Луман наголошує, що звичні визначення суспільств як об'єднань індивідів та відносин між ними або ж як територіально обмежених одиниць “уже не здатні відповідати потребам теорії; їхнє життя продовжується лише завдяки слововжитку. Тим самим сучасна соціологічна теорія залишає відчуття роздвоєності, видається дволіким Янусом: вона використовує концепції, які ще не розірвали зв'язок із традицією, але вже уможливорює питання, які могли б підірвати рамки останньої” [Луман, 2004: с. 27]. Щоб зберегти головний об'єкт соціології від повного самознищення, Луман пропонує теорію систем як підґрунтя теорії суспільства, не обмежуване часово-просторовими рамками.

У цьому загальному сюжеті розвитку соціологічного теоретизування, спрямованого на розв'язання насамперед епістемологічних проблем, особливістю проекту Бруно Латура є радикалізація цих проблем і переведення у

площину онтології. Головною метою Латура є не оновлення концепту суспільства з наданням йому нових характеристик та нової пояснювальної компетенції, не пошук нових категорій чи теоретичних конструктів, які можуть дати змогу адекватно рефлексувати з приводу сучасних соціальних процесів. Соціологія Латура — це спроба заново порушити питання про саму природу колективного життя, спроба радикального переформатування об'єкта, предмета та методу соціології. Теоретичні тексти Латура — це, власне кажучи, розтлумачення необхідності цього переформатування з огляду на актуальність перегляду політичного та етичного аспектів соціології як науки. Якщо дуалістична перспектива бачення соціального передбачає залучення наперед заданого спектра акторів соціальної реальності з відповідною ієрархічною аксіологією взаємовідносин між ними, яка вимагає від дослідника або виходити з бачення одних із них як першопричини реальності інших (об'єктних щодо суб'єктних, макро щодо мікро чи навпаки), або ж знаходити діалектичний компроміс, то Латур пропонує нову версію соціологічної уяви, яка дає змогу говорити про соціальну реальність, не розрізняючи її за дуалістичними категоріями, а простежуючи саме продукування найрізноманітніших розрізень, відмінностей як ознаку колективних відносин.

Проект акторно-мережевої теорії — це проект універсальної соціології, науки, яка має доступ до будь-якої сфери реальності. В цьому контексті Латур продовжує французьку традицію соціальної думки, головні представники якої мали потяг до тоталізації соціального виміру реальності. Цей потяг помітний вже в Огюста Конта, для котрого соціологія була королевою наук, здатною відкрити засадові закони колективного буття. Інституціоналізувати тотальність соціального вдалося Емілю Дюркгайму, який проголосив існування окремого виміру суспільства *sui generis*, яке є вмістилищем різноманітних колективних уявлень, що коригують спільне життя людей, виконують щодо них функцію дії зовнішнього примусу [Дюркгейм, 1995]. За логікою Дюркгайма така тотальність є відправною точкою в теоретизуванні та дослідженні соціального життя. Саме вона і є тим відокремленим виміром реальності, до якого має доступ соціологія і закони функціонування якого вона може пізнавати. У цьому пізнанні соціолог має залишатися в рамках виміру соціальної тотальності, тобто пояснювати соціальне соціальним, відкривати природу соціальних законів у співвідношенні з іншими соціальними законами. Хоча у своїх текстах Латур протиставляє власну версію соціології “соціологізму” Дюркгайма, вочевидь має місце трансляція цієї Дюркгаймової інтенції до тотальності у проект Латура. Можливо, це відбулося більшою мірою через творчість Фуко, котрий трансформував ідею зовнішнього примусу в іманентні форми мікрочини, яка пронизує всі людські відносини і в якій функціонально розчиняється людина як суб'єкт. Через Фуко реальності Дюркгайма транслюються і в тексти Латура, що, правда, соціальне Латура вже не є окремим трансцендентним виміром *sui generis*, як у Дюркгайма. Для Латура соціальне — це не першопричина, від якої треба відштовхуватися в поясненні людських взаємовідносин, а радше наслідок, кінцевий стан речей. Не соціальне має пояснювати всю складність, унікальність та взаємопов'язаність траєкторій групового життя, а на-

впаки, ми повинні пояснити соціальне, описавши та відобразивши всі ці різноманітні зв'язки та їхні мотиви, що зумовлюють існування угруповань та асоціацій. Як зазначає Латур, “соціальне — це не клей, який може все поєднати, а навпаки, це те, що вже є склеєним докупі іншими типами зв'язків” [Latour, 2005: p. 5].

Тому, на противагу об'єктивістській соціальній тотальності Дюркгайма, соціальна тотальність Латура — це тотальність відносності природи соціального життя, тотальність невизначеності відносин, які окреслюють співприсутність колективних взаємодій. Проект Латура виконує роль інституціоналізації цієї невизначеності. В такій перспективі пояснювальна роль концепту “соціальне” нівелюється, адже наявність будь-яких зв'язків-відносин постає причиною колективності, а не її наслідком. Перебувати у соціальних відносинах означає просто перебувати у відносинах, у найрізноманітніших зв'язках/асоціаціях з іншими, що й актуалізує гетерогенність проявів реальності, а отже, дає підстави говорити про її колективну природу.

На перший погляд, підхід Латура звужує предмет соціології до дослідження утворення зв'язків-асоціацій, тим самим відступаючи від завойованих соціологізмом позицій — від поширення на всі сфери досліджуваної реальності інтерпретації через концепти соціального та суспільства. Але, з іншого боку, соціологія асоціацій дає змогу ідентифікувати та простежити будь-які зв'язки, будь-які асоціативні рухи між елементами реальності й побачити їхню роль у збиранні та втриманні разом цілостей і угруповань, котрі визначають як колективне співіснування людей, так і поєднання “нелюдських” (*non-human*) чинників. Можна сказати, що в Латура соціологія залишається “королевою наук”, але з іншими повноваженнями — з поглядом на соціальне не як окрему сферу реальності, а “як спосіб зв'язування гетерогенних вузлів, спосіб перетворення одних сутностей в інші” [Латур, 2003: с. 27].

Спираючись на таке бачення “соціального”, можна розкрити Латурове розуміння природи відносної упорядкованості та сталості суспільного життя, головною причиною якого в конвенційній соціології є цей невидимий контекст соціального виміру.

Латура не влаштовує арбітражна роль “суспільства” як певної сутності, відповідальної за порядок соціальної реальності, як не влаштовує його роль науки як арбітра щодо стану речей у реальності взагалі. Латур відкидає трансцендентні причини упорядкованості колективного життя і, натомість, розробляє перспективу іманентного механізму координації соціальних відносин. У цьому сенсі Латурова версія фундаментального питання про природу соціального порядку є продовженням і розвитком етнометодологічної традиції. Розвиток основних ідей Гарольда Гарфінкеля підважив ідеї сталості й детермінованості соціальної реальності, демонструючи умовність, конвенційність та вербальну зумовленість її природи. Етнометодологічна перспектива природи соціального порядку зосереджена на дослідженні того, як у безпосередній взаємодії відбувається її самовпорядкування завдяки використанню учасниками взаємодій відповідних “народних” методів інтерпретації соціальної реальності, що є запорукою адекватної щодо даної

ситуації поведінки [Гарфінкель, 2007]. Латур розвиває цей підхід, його теж не влаштовує пояснення стабільності та упорядкованості людських взаємодій і співжиття із посиленням на існування особливого соціального контексту та суспільного порядку. Його цікавлять конкретні практики упорядкування, конкретні емпірично доступні “сліди” цих упорядкувань реальності. Для обох авторів порядок — це радше процес, аніж усталена дійсність. Їхня оптика сфокусована на те, як саме триває цей процес, як відбувається упорядкування реальності.

Утім, як зазначає Кузнецов, базовою відмінністю АМТ від інтерпретативних підходів, пов'язаних із символічним інтеракціонізмом, до яких належить і етнометодологія, є антропологічна “міфологія” цих теорій [Кузнецов, 2011: с. 80]. Для Гарфінкеля людина є перш за все представником унікального біологічного виду, головною ознакою якого є свідомість, що оперує символами та знаками і є здатною до абстрактного мислення; а розвивається й підтримується ця свідомість у взаємодії та відносинах з іншими людьми. Такий підхід вписаний у звичну систему координат, що її пропонує Ритцер. Отже, в етнометодологів природа соціального порядку актуалізуються у взаємодіях між людьми, в перебігу яких тут і зараз виявляється соціальна компетенція учасників взаємодії, яка, власне, і є запорукою порядку. Для етнометодологів головним атрибутом цих взаємодій є мова, вона ж і становить головну базу емпіричного аналізу. Саме в комунікаціях і використанні мови простежується конструювання та підтримання звичних структур взаємодії. Співрозмовники в перебігу комунікації разом — на інтерсуб'єктивному рівні — упорядковують реальність, об'єктивують її своїми виказуваннями та типізаціями, спираючись на спільне фонове знання [Гарфінкель, 2007].

Антропологічну міфологію проекту Латура називають постгуманістичною [Pyuhtinen, 2011]. Засадовим тут є не антропоцентричне поняття людських відносин (*relations*), а більш нейтральний концепт трансляції (*translations*). І людські відносини із притаманним їм символічним обміном, мовою та спільним конструюванням смислів для Латура є лише однією з ланок всюдисущих мереж циркуляції різноманітних трансляцій дій у різних їхніх формах: “...під терміном “трансляція” ми розуміємо всі переговори, інтриги, розрахунки, акти переконання та насильства, через які актор або сила привласнюють право говорити чи діяти від імені інших сил або акторів” [Callon, 1981: р. 279]. Мережі утворюються та впорядковуються, коли акторам вдалося транслявати їхні цілі в цілі інших акторів і додавати їхню силу до своєї. Це може як визначатися свідомим людським вибором, так і бути об'єктивно зумовленим.

Концепт Латура зосереджує увагу на змінах, на діях, що викликають зміни в реальності. Соціологія його — це справді вкрай радикалізований варіант дослідницької уваги до процесуальності та динаміки соціального життя. Але при цьому тексти Латура не насичені ані революційними переворотами, ані парадигмальними зрушеннями, ані будь-якими іншими великими Кінцями та Початками. Нові політичні режими не з'являються на порожньому місці через повне знищення попереднього укладу; нові наукові факти не ширяють у повітрі, а створюються на базі наявних знань та інструментів; нова соціологічна теорія не є цілковито вигаданою з ігноруванням

усіх попередніх перспектив, а є — навіть у випадку радикального теоретизування Латура — трансляцією і компіляцією попередніх напрацювань. Будь-які зміни завжди залишають “сліди”, які присутні в реальності і є власне тяглою генеалогією руху мережетворення (worknet), поступового процесу взаємного упорядковування, де не буває обривів та революцій. Порядок, за Латуром, — це доволі хаотичний процес колективного конструювання, композиціонування реальності, де елементи співукладаються до купи, формуючи одне одного.

Соціологія Латура не є соціологією суспільства, індивідів чи людської взаємодії. АМТ — це спосіб розпочати дослідження, виходячи з невизначеності щодо об’єктів, які утворюють соціальне. Аналітичний інструментарій Латура не відіграє тієї ролі в його підході, яку зазвичай відіграють концепти соціологічних теорій. Якщо головним чином концепти вводять для того, щоб якомога чіткіше окреслити конкретні об’єкти, загнути певні аспекти реальності в чітко визначені слова зі строго окресленими значеннями, а у разі кількісних досліджень ще й із відображенням характеристик об’єкта в цифрових аналогах, то для Латура його концепти — це радше приціл, лінза, що дає змогу вгледіти всі необхідні деталі в перебігу дослідження. В цьому сенсі акторно-мережева теорія є теорією в буквальному сенсі цього слова. З давньогрецького “*theore*” означає “дивитися на щось”, “розглядати”. Теоретична цінність підходу Латура полягає не у критичній відстороненості, а навпаки — у критичній близькості. Інструментарій АМТ виконує роль когнітивної лінзи, головне завдання якої — вможливити для дослідника безпосередній розгляд реальності без її попередньої категоризації та розрізнення. Словник Латура слугує інструментом трансляції соціологічної уяви, не обтяженої суб’єкт-об’єктною дихотомією і, завдяки цьому, максимально відкритою та чутливою щодо простежування безпосереднього виробництва колективного співіснування найрізноманітнішими його учасниками.

Головною причиною відмови Латура від теоретизування в традиційному стилі є те, що принаймні в соціальних науках теоретичне пояснення неминуче призводить до спрощення та фальсифікації досліджуваної реальності. За словами Латура, теоретичне пояснення замінює “агентів-посередників” (*mediators*) простими “провідниками” (*intermediaries*). Перші — це конкретні чинники, що залишають свій унікальний слід на результаті, тоді як останні — це суто провідники загальних каузальних сил [Latour, 2005: p. 100]. Використовуючи більш традиційну термінологію, можна сказати, що при теоретичному поясненні певного феномену він постає не так, як він постає та позиціонує себе для себе у своїй дії, але так, як його позиціонує теорія. Будучи описаним таким чином, він може бути без проблем інтегрований у загальні рамки теоретичного пояснення. Феномен спрощується до простого загального типу, а його індивідуальні особливості нівелюються. У процесі теоретичного пояснення явища ми завжди вправно замінюємо оригінал спрощеною копією, спеціально призначеною для інтегрування в теорію. Теоретичне пояснення завжди частково фальсифікує реальність або змінює тему [Latour, 2005: p. 100].

Латур закликає нас розвивати погляд на суспільство як таке, що цілком складається з активних агентів-посередників, а не статичних провідників.

“АМТ просто не перебирає на себе завдання стабілізувати соціальне щодо предмета свого дослідження, такий обов’язок слід залишити цілковито самим акторам” [Latour, 2005: р. 30–31]. У плані методології це означає, що ми повинні прискіпливо описувати все, що трапляється в кожному конкретному випадку. Зокрема, ми маємо окреслювати мережі впливів поза референцією до таких багатофункціональних термінів, як “демократизація”, “імперіалізм” тощо. Одним із постулатів соціології Латура є принцип ігнорування абстрактного впливу чи абстрактної дії. Дослідник має детально висвітлити механізм, що спричинює переформатування колективів. Цього не можна зробити в загальних рисах або раз і назавжди. Кожна наукова розвідка стикається з конкретним випадком [Latour, 2005: р. 137]. АМТ вимагає можливості завжди “вказати пальцем” на конкретні “сліди” учасників колективної реальності, в яких уявлюється їхня агентна спроможність. Аксіологічний пафос АМТ виявляється через артикуляцію живої присутності, живого співіснування. Соціологія Латура — це сучасна екологічна соціологія “live”, соціологія колективної співприсутності з її іманентною природою. Найрізноманітніші чинники, які вможливають цю колективність, онтологічно є конкретними агенціями, локалізованими в часі та просторі. Якщо соціальні теорії та методології головню спрямовані на активізацію критичності та аналітичності як необхідних якостей дослідника, то проект Латура — це проект нової соціологічної чутливості. Інструментарій АМТ примушує/дає змогу дослідникові помічати найрізноманітніші агенції, що так чи інакше продукують колективне життя, переміщатися від однієї до іншої з них, в реальному часі стежити за ними та визначати, як вони окреслюють і змінюють колективну співприсутність. Особливо цінним це є в ситуації глобального поширення масових комунікацій, які активно змінюють природу та механізми колективного життя. Якщо за часів Французької революції новина про падіння Бастилії два тижні подорожувала до Мадрида, то сьогодні, як пересвідчилися громадяни України взимку 2013–2014 років, уможливилася безпосередня колективна співприсутність/співучасть у бурхливих соціальних конфліктах за умов фізичної віддаленості від епіцентру подій на десятки тисяч кілометрів. Ця фізична віддаленість може нівелювати можливість безпосередньої фізичної участі в центрі протестних дій, але наявність глобальних комунікаційних мереж дає змогу дистанційного підключення великого спектру інших діяльностей — координаційної роботи, інформаційної підтримки, фінансової допомоги тощо; саме це в подіях “Євромайдану” стало одним із вагомих чинників агенцій окреслення траєкторії розвитку цієї проблемної ситуації (*matters of concern*) колективної невизначеності (*uncertainty*).

Саме для аналізу таких проблемних ситуацій, в яких відкриваються (або ще не закрилися) “чорні скрині” механізмів колективних дій та оголюються найрізноманітніші агенції-учасники соціального життя, є ефективною чутливістю інструментарію АМТ, уґрунтованого на методології дослідження акторів у ситуаціях, де межі не визначені, а рамки референції (*frames of reference*) постійно змінюються [Latour, 2005: р. 12]. Соціологічне пояснення, за Латуром, має закінчуватися суспільством, а не починатися з нього, як це відбувається в межах соціологізму. Щоб отримати точну інтер-

претацію соціального, ми маємо не намагатися врегулювати розбіжності, а простежити зв'язки між ними й дати їм повністю розкритися у процесах руху реальності.

Латур пропонує проект соціології, максимально відповідальної щодо перформативних наслідків своєї діяльності, зокрема політичних та моральних. Сучасний соціолог, за версією АМТ, вже не може бути “законодавцем” і брати участь у безпосередній соціальній інженерії, відтворюючи певні уніфікувальні сутності на кшталт суспільства чи класу. На тлі всієї багатогранності сучасного колективного життя та незліченної кількості агенцій, що його формують, — це не є ані науково, ані політично релевантною стратегією дослідницької діяльності. Місію соціолога в розумінні АМТ можна назвати дипломатичною. Тексти соціологічних досліджень — це своєрідні майданчики переговорів, на яких збираються та легітимуються голоси найрізноманітніших кандидатів на колективне існування. АМТ дає змогу дослідникові бути відкритим до постійного оновлення переліку цих кандидатів. Як інструмент соціологічного аналізу вона виконує функцію винесення і трансляції різноманітних “слідів” існування цих агенцій з хаотичної реальності у спільний текст, колективний наратив, який легітимує їхню участь у колективних відносинах соціального життя. “Хороший опис не потребує пояснень” [Latour, 2005: р. 146], тому сам опис є теоретизуванням, тобто будуванням реальності, зміною стану речей, артикуляцією деяких особливостей реальності, які беруть участь у композиціонуванні колективних відносин, але зазвичай є непомітними для соціальних наук.

Нейтральний недуалістичний категоріальний апарат АМТ підштовхує нас до фундаментального перегляду природи нашого колективного/соціального існування, до перегляду звичного розуміння, чим ми поєднані, де конкретно ці єднальні скріпи розміщені та які моральні та емоційні навантаження вони несуть. У деяких текстах для зображення зв'язків-асоціацій Латур використовує англійський термін *attachment* (прив'язаність), що коонує із психологічною теорією прив'язаності між людьми та зі східнофілософським баченням емоційної залежності суб'єкта від зв'язку з різноманітними феноменами реальності. АМТ дає змогу ідентифікувати ці зв'язки-залежності, артикулювати гетерогенність та відносність їх, а отже, легітимує питання щодо зміни їх та композиціонування інших форматів колективного співіснування.

АМТ досі не стала мейнстримовим напрямком соціологічної теорії. Втім, копітка праця Бруно Латура не пройшла безслідно. Мультипарадигмальна соціологічна наука поповнилася якісно новою перспективою. І як часто відбувається у випадках увіходження нового знання в певну наукову сферу, розвиток АМТ став не лише важливою подією як такою, а й зумовленим часом викликом постулатам інших більш традиційних соціологічних парадигм. Латурова критика непроблематичного використання трансцендентних категорій суспільства і суб'єкта порушує питання про релевантність продукуваних у соціологічних дослідженнях реальностей, які артикулюють питання політичної відповідальності соціологічної теорії та практики.

Висновки

У перебігу нашого аналізу ми простежили головні витoki системи ідей Бруно Латура, основним джерелом яких є інтелектуальне середовище французької соціогуманітаристики 60-х та 70-х років минулого століття. Саме французькі постструктуралісти артикулювали основні проблеми модерністської світоглядної парадигми та запропонували альтернативні перспективи бачення реальності, що виходили за межі її раціональної логіки. Порівняння проекту Латура із проектами його попередників дає змогу артикулювати головні причини та наслідки їхніх відмінностей. Такою причиною, першою чергою, є сама інтенція діяльності Латура, який відштовхується від наміру побудувати позитивний проект інтелектуальної парадигми, яка була б скерована на осмислення кризи доби Модерну в соціальній площині проблематики колективного співіснування й від самого початку спиралася на антропологічну перспективу реальності, на відміну від філософського, лінгвістичного та історичного інструментарію постструктуралістів, зосереджених насамперед на проблемі метафізики суб'єкта. Виходячи із цього у статті було запропоновано осмислити інтелектуальну діяльність Латура як проект антропологізації та соціологізації основних проблем і відкриттів французького інтелектуального середовища постструктуралістів та проаналізувати зміщення акцентів від критики й реконструкції реальності до емпіричного дослідження всієї різноманітності її елементів та екологічної взаємозалежності їхніх відносин. Тому саме соціологічну складову інтелектуального проекту Латура було осмислено як ту його фундаментальну частину, яка вможливила увіходження авторського інтелектуального проекту у світ академічної науки та емпіричну легітимацію постановки питання кардинального перегляду основних засад координації сучасного колективного співіснування.

Щоб осмислити проект соціології Латура, автор звернувся до аналізу його базових аспектів порівняно з атрибутами більш традиційних підходів у соціології, зокрема в їхніх онтологічних вимірах. Так, як одну з найбільш засадових онтологічних характеристик світів Бруно Латура вирізнено екологічний аспект співприсутності, що можна визначити як головний пафос усього інтелектуального проекту вченого. Така моністична природа співприсутності колективного існування, на мою думку, нівелює звичну логіку лінійного часу та причиннісно-наслідкових зв'язків і створює підґрунтя для легітимації перспективи тотальної невизначеності соціальної реальності Латура, що дає змогу помислити одночасну “пласку” співпокладеність у часі та просторі її гетерогенних елементів. Відштовхуючись від цього, було показано, як відрізняється природа соціологічної теорії та практики в контексті проекту АМТ у зіставленні зі звичним розумінням їх у соціологічній традиції. Основний теоретико-методологічний апарат в АМТ відіграє роль своєрідної когнітивної лінзи, яка надає доступ до вбачання та емпіричного входження до латурівського виміру соціальної реальності. Інструментарій АМТ створює особливий ефект експертної “чутливості” до гетерогенної співприсутності колективних відносин, яка не акцентується при викорис-

танні традиційного соціологічного теоретико-методологічного апарату, базованого на звичній дуалістичній картині соціальної реальності.

Незважаючи на таку особливість підходу Латура, на мій погляд, у ньому все одно існує фундаментальний аспект продовження французької соціологічної традиції, якій учений протиставляє себе. Ідеться про потяг до тоталізації соціальної картини світу, яка в соціології була інституціоналізована Емілем Дюркгаймом і яку Бруно Латур кардинально трансформує, змінюючи об'єктивістську соціальну тотальність на тотальність невизначеності та відносності колективного життя. Таким чином, Латур зберігає універсалізм соціології, її статус “королеви наук”, проголошений ще Контом, тобто статус дисципліни, яка має доступ до всіх сфер реальності. Проте тепер цей доступ базується на ідеї невизначеності соціального порядку і передбачає зовсім інші компетенції королеви наук. Серед них, першою чергою, було вирізнено відповідальність соціології щодо перформативних наслідків своєї діяльності, адже будь-який текст дослідження в такому контексті постає як трансформація/трансляція невизначеності реальності в обмежений дискурсивний майданчик, який надає голос одним учасникам колективних відносин, тобто легітиміє їхнє існування, водночас залишаючи поза дискурсом інших.

Джерела

Бауман З. Текущая современность / Бауман З. — СПб. : Питер, 2008.

Делёз Ж. Переговоры. 1972–1990 / Делёз Ж. ; пер. с франц. В.Ю. Быстрова. — СПб. : Наука, 2004.

Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Дюркгейм Э. ; пер. с франц. ; [сост., послесл. и прим. А.Б. Гофмана]. — М. : Канон, 1995.

Дьяков А.В. Философия постструктурализма во Франции / Дьяков А.В. — М. : Northern Cross, 2008. — 363 с.

Гарфинкель Г. Исследования по этнометодологии / Гарфинкель Г. — СПб. : Питер, 2007.

Кузнецов А.Г. Символический интеракционизм и акторно-сетевая теория: точки пересечения, пути расхождения и “зона обмена” / А.Г. Кузнецов // Векторы развития современной России: научное знание в контексте современности : IX Междунар. науч.-практ. конф. ; 2–3 апр. 2010 г. — М. : МВШСЭН, 2011. — С. 75–88.

Латур Б. Когда вещи дают сдачи / Б. Латур // Вестник Московского университета. — 2003. — №. — С. 20–39. — (Серия 7 : Философия).

Луман Н. Общество общества. Ч. 1 : Общество как социальная система / Луман Н. — М. : Логос, 2004.

Ритцер Дж. Современные социологические теории. / Ритцер Дж. — 5-е изд. — СПб. : Питер, 2002.

Callon M. Unscrewing the big Leviathan: how actors macro-structure reality and how sociologists help them to do so / M. Callon, B. Latour // Advances in Social Theory and Methodology: Towards an Integration of Micro and Macro-Sociology / K. Knorr-Cetina ; A.V. Cicouvel (eds.). — Boston, MA ; London : Routledge, 1981. — P. 277–303.

Conversations on Science, Culture, and Time: Michel Serres Interviewed by Bruno Latour. — S. I.: University of Michigan Press, 1995.

Blok A. Bruno Latour: Hybrid Thoughts in a Hybrid World / A. Blok, T.E. Jensen. — London : Routledge, 2011.

Harman G. Prince of Networks: Bruno Latour and Metaphysics [Electronic resource] / G. Harman // re.press. — Melbourne, 2009. — Access mode : <http://re.press.org/>

Latour B. On Recalling ANT / B. Latour // Actor-Network Theory and After. — Oxford : Blackwell Publishers, 1999. — P. 15–26.

Latour B. Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory / B. Latour. — Oxford : Oxford University Press, 2005. — 301 p.

Latour B. The Enlightenment without the Critique: A Word on Michel Serres' Philosophy / B. Latour // Contemporary French Philosophy / J. Griffith (editor). — Cambridge : Cambridge University Press, 1988. — P. 83–98.

Latour B. We Have Never Been Modern / Latour B. — Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1993.

Pyyhtinen O. We Have Never Been Only Human: Foucault and Latour on the Question of the Anthropos / O. Pyyhtinen, S. Tamminen // Anthropological Theory. — 2011. — P. 135–152.

Crawford T.H. An Interview with Bruno Latour / T.H. Crawford // Configurations. — 1993. — No. 1. — P. 247–268. — (Interview conducted in October, 1990).